

MİKTAR ZARFI OLARAK KULLANILAN KELİMELERE LENGÜİSTİK BİR BAKIŞ

Mesut ŞEN*

Özet

Birçok dil bilgisi kitabında miktar zarfı olarak belirtilmeyen ve sıfat görevinde kullanılan kelimeler vardır. Bu kelimelerin her biri farklı anlamlara gelmektedir. “Acayip, inanılmaz, korkunç, müthiş” gibi kelimeler de miktar zarfı olarak aşırılık fonksiyonunda ‘çok fazla, pek çok’ manasını ifade etmektedir. “Korkunç beğendim, inanılmaz güzel” gibi kullanımlar yadırganmakta ve bu kullanımların çeviriden kaynaklandığı da düşünülmektedir. Yazıda bu kullanımlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: miktar zarfı, aşırılık, lengüistik.

Abstract

In many grammar books there are words not identified as quantity adverbs but used for the purpose of adjectives. Each of those words have different meanings. Words like weird, unbelievable, terrible, great are used as and in the meaning of quantity adverbs “too many”, “alot of”, that are used to express extremism. The usages like “I terribly like it.” or “unbelievably beautiful” are found strange and they are thought to come from translation. In the paper these kind of usages are stressed.

Key words: quantity adverbs, extremism, linguistic.

Dil bilgisi kitaplarında “miktar” ya da “azlık çokluk” zarfı olarak adlandırılan kelimeler sıfat, zarf ve fiillerin önüne getirilerek görev ve anlam bakımından üstünlük, en üstünlük ve aşırılık fonksiyonlarında miktar ve derece bildirirler.

Türkiye Türkçesinde aşırılık ifade eden miktar zarfları olarak umumiyetle *az, azıcık, biraz, birçok, bol, çok, çokça, eksik, fazla, fazlaca, gayet, hep, hepten, kısmen, pek, pek çok, seyrek, sık* vs. kelimeler gösterilmektedir. Bunlara *alabildiğine, fevkalade, harikulade, olağanüstü, son derece* gibi kelimeler de ilave edilmektedir.

Hâlbuki dilimizde *acayip, inanılmaz, korkunç, müthiş* gibi esasen her biri farklı anlamlara gelen ve sıfat görevinde kullanılan kelimeler de miktar zarfı olarak aşırılık fonksiyonunda ‘çok fazla, pek çok’ manasını ifade etmektedir. Söz konusu kelimeler

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

birçok dil bilgisi kitabında miktar zarfları arasında gösterilmediği gibi, onların miktar zarfı görevinde kullanılması ekseriya dil yanlışı olarak değerlendirilmektedir. Bu tür kelimelerin uç örnekleri olan *acayıp yoruldum*, *inanılmaz güzel*, *korkunç beğendim* gibi kullanışlar büsbütün yadırganmakta, hatta çeviri kokan tabirler olarak dahi kabul edilmektedir (Akbayır 2003: 52).

Dil bilimciler, diller arasında benzer anlamlara gelen kelime ve cümle yapılarını çoklukla çeviriden kaynaklanan anlam alışverişleri olarak değerlendirmektedirler. Sandfeld-Jensen bir dilde çeviriden kaynaklanan anlam alışverişlerini üç bölümde ele almaktadır (Aksan 1988: 273).

1. Bir dilin söz varlığındaki bazı kelimelerin çeviri yoluyla anlamları genişletilerek yeni yan anlamlarının ortaya çıkması sağlanır. Mesela, Türkçe *dalga* kelimesinin İngilizce *wave*, Almanca *Welle* ve Fransızca *onde* kelimelerine paralel olarak fizikte ‘titreşimin bir ortam içinde yayılma hareketi’ anlamını kazanması gibi.

2. Doğrudan doğruya çeviri yoluyla kelimeler teşkil edilerek bir dilin söz varlığına yeni kelimeler kazandırılır. Mesela İngilizce *frogman* kelimesinin dilimize *kurbağa adam* olarak çevrilmesi gibi.

3. Bir dildeki deyimler ve bazı cümle yapıları çeviri yoluyla başka dillere de geçer. Mesela Almanca *mit der Faust auf den Tisch schlagen* deyimine benzer şekilde Türkçede de *yumruğunu masaya vurmak* deyiminin bulunması gibi.

Ne var ki diller arasında benzer anlamlara gelen her kelime, deyim ve cümle yapısını çeviriden kaynaklanan anlam alışverişleri olarak görmek kanaatimizce doğru değildir. Bize göre bu benzerliklerin bir kısmı insanların zihinlerinde oluşan ortak kavramlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanın evrendeki nesne ve hareketleri gözlememesi neticesinde zihninde oluşturduğu kavramlar, çoklukla benzer duygu ve düşüncülerin ürünü olarak ortaya çıkmakta, ancak bu kavramları ifade eden kelimeler ise tabiatıyla farklı olmaktadır. Mesela İngilizcede ‘sözüne inanmak’ manasına gelen *take at one’s word* deyiminin bir benzerine, Köktürk metinlerinde *sabıg al-* (KT G: 7), Uygur metinlerinde *sawın al-* (UW 2: 89/b), *Kutadgu Bilig*’de *sözüg al-* (KB 5434), *Mukaddimetü’l-edeb*’de *sözni al-* (ME 181/4), *Dede Korkut*’da *söz al-* (DK 20/13) şeklinde ve aynı anlamda geçmesini çeviriden kaynaklanan anlam alışverişi olarak izah etmek mümkün değildir (Şen 1999: 1071-1091). Bu örnekler, insan zihninin oluşturduğu *al-* fiili kavramının, ortak bir anlayışla birbirine yakın yan anlamlar ürettiğini göstermektedir. Nitekim birçok dildeki sözlükler birbirleriyle mukayese edildiğinde, bir dildeki *al-* fiilinin diğer dillerdeki *al-* fiilleriyle benzer anlamlara geldiği ve benzer kelimelerle deyim veya birleşik fiil oluşturduğu görülmektedir. Şu hâlde kelimeler, çeviri gibi dil dışı etkiler yanında, dil içi etkilerle de, diller arasında benzer yan anlamlar kazanabilmektedir.

Dil biliminde bir kelimenin kendisini çevreleyen kelime, kelime grubu veya cümlenin etkisiyle bir bütün içinde kazandığı anlamlara bağlam (İng. *context*) adı verilmektedir (Aksan 1982, 3: 201-204; Aksan 1999: 74-78; Korkmaz 1992: 18-

19). Mesela “Yaşlı kadın kalbinden rahatsızdı.” ve “Kalpler yaralanmakla yaşar.” cümlelerinde geçen *kalp* kelimesi, yanındaki kelimelerin de katkısıyla, yani bir bağlam içinde, ilk cümlede ‘vücutta kanı pompalayan organ’ diğeri ise ‘sevgi, gönül’ anlamına gelmektedir. İki cümlede geçen *kalp* kelimesi örneğinde olduğu gibi, birçok dilde, insanın korkusunu, dehşet içinde kalışını, şaşkınlığını dile getirdiği, kötü, çirkin, çılgın, deli gibi olumsuz nitelendirmelerde kullandığı kelimeler de, bazı bağlamlarda “çokluk” kavramını çağrıştırmaktadır. Mesela Fransızca *méchamment* ve *vachement* kelimeleri esasen ‘kötü bir şekilde, şeytanca, kalleşçe’ gibi anlamlara gelmesine rağmen, bazı bağlamlarda miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasını ifade etmektedir. Yine İngilizce ‘çok güzel kız’ anlamında *crazy beautiful girl* veya *damn beautiful girl*, ‘müzikte çok yetenekli’ anlamında *amazingly good at music*, ‘çok hoş’ anlamında *awfully nice*, ‘çok yorgun’ anlamında *terribly tired* örneklerinde geçen *crazy* ‘çılgın’, *damn* ‘lanet’, *amazingly* ‘şaşılacak şekilde’, *awfully* ‘çok kötü’, *terribly* ‘korkunç şekilde’ kelimeleri -her birinin temel anlamı farklı olmasına rağmen- miktar zarfı görevinde kullanıldıkları bağlamlarda, ‘çok fazla’ anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Türkçede de, bilhassa konuşma dilinde “*Eskiden acınacak hâldeydi ama şimdi çirkin zengin oldu.*” “*Felaket akıllı bir çocuk, onun gibisiyle hiç karşılaşmadım.*” gibi cümlelerde geçen *çirkin* ve *felaket* kelimeleri, hatta “*Görür görmez vuruldum, manyak güzel kızdı.*” cümlesindeki gibi teklifsiz konuşmanın uç bir örneğinde görülen *manyak* kelimesi -temel anlamları farklı olmasına ve olumsuzluk ifade etmesine rağmen- miktar zarfı olarak kullanıldıkları bağlamlarda ‘çok fazla’ manasında olumlu bir anlam kazanmaktadır. *Acayip, inanılmaz, korkunç, müthiş* gibi kelimeler de sıfat görevinde kullanıldığında, temel anlamlarına uygun olarak, genelde olumsuzluk ifade etmektedir: *acayip adam, inanılmaz kaza, korkunç hadise, müthiş fırtına* gibi. Fakat aynı kelimeler miktar zarfı görevinde sıfat ve fiillerin önüne getirildiğinde ise olumlu bir anlama bürünerek ‘çok fazla’ manasına gelmektedir: *acayip (inanılmaz/müthiş) ekşi* ‘çok fazla ekşi’ yanında, *acayip (inanılmaz/müthiş) tatlı* ‘çok fazla tatlı’; *acayip (inanılmaz/müthiş) ağlamak* ‘çok fazla ağlamak’ yanında, *acayip (inanılmaz/müthiş) gülmek* ‘çok fazla gülmek’ gibi. Hatta bazı bağlamlarda sıfat görevinde kullanılan ve olumsuzluk ifade eden kelimelerin de “çokluk” kavramını çağrıştırdığı görülmektedir. Mesela, “*Bakkal deyip geçme, onda deli para var.*” cümlesinde *deli* sıfatı ‘çok fazla’ manasını ifade etmektedir. Şu hâlde birçok dilde görülebilen bir hususiyeti, sadece dil dışı etkenlere bağlamak, özellikle de çeviriden kaynaklandığını ileri sürmek yeterli bir izah değildir. Kaldı ki aşırı fonksiyonunda miktar zarfı olarak kullanılan bu tür kelimelere Eski Türkçeden başlayarak Türk dilinin tarihî şivelerinde de tesadüf edilmektedir.

Eski Türkçe devresinde miktar zarfı olarak da kullanıldığını düşündüğümüz kelimelerden biri *adınçığ* kelimesidir. *Adınçığ* kelimesi Köktürk Türkçesinden itibaren ‘bambaşka, emsalsiz, çok değişik, seçkin, hayrete şayan, fevkalade’ anlamlarında sıfat görevinde kullanılmaktadır (KT G: 12, AY 36/20, Mayt 16/8). Ancak kelimenin

gerçek anlamı ‘hayrete şayan, şaşırtıcı’ olmalıdır. Çünkü kelime, ‘değişmek; ayırmak, ayrılmak’ anlamlarının yanı sıra ‘hayret etmek, şaşmak’ manasına da gelen *adin-* fiilinin türevidir: *Ol sawıg işidip üstün teñri altın yalañuk muñadur adınurlar*. “Bu sözleri işitince yukarıda tanrılar, aşağıda insanlar hayret ederler, şaşarlar.” (Mayt 47/12) Buna göre *adinçig* kelimesi, *adin-* fiilinden türetildiğini farz ettiğimiz *adinç ismine *+sIg* isimden isim yapma eki getirilerek elde edilmiş olmalıdır: *adinçig* < *ad-n-ç+sig*. *Adinçig* kelimesi ile aynı yapıda başka örnekler de bulunmaktadır: *aqlançig* < *aq+la-n-ç+sig* ‘nefret edilen, kötülünen’ (ETŞ 10/41), *amrançig* < **amur+a-n-ç+sig* ‘sevimli, cana yakın’ (AY 681/18), *korqınçig* < *korq-ı-n-ç+sig* ‘korkunç, korkulan şey’ (Mayt 68/7), *küsençig* < *küse-n-ç+sig* ‘arzu edilen, istenen’ (AY 120/6), *ulınçig* < *ulı-n-ç+sig* ‘dolambaçlı’ (AY 122/20), *yarsınçig* < *yar+sı-n-ç+sig* ‘iğrenç’ (AY 122/20) gibi. Eski Türkçe metinlerde bir de ‘başka, başka türlü’ anlamına gelen *adinsig* (AY 62/7) kelimesi bulunmaktadır. *Adinsig* kelimesi, önceleri *adinçig* kelimesinin fonetik varyantı gibi görülürken (Gabain 1988: 48, 80n), diğeri ile arasındaki anlam farklılığından hareketle, ‘başka’ anlamındaki *adin* edatından yine *+sIg* eki ile türetilmiş ayrı bir kelime olduğu iddia edilmiştir (Hamilton 1998: 88). Bizce, Eski Türkçede geçen *öñisig* kelimesi de bu görüşün doğruluğunu teyit etmektedir: *öñi* ‘artık, başka’ < *öñi+sig* ‘başka gibi, farklı şekilde’ (ETŞ 13D/132). Getirildiği kelimeye ‘benzerlik’ anlamı veren *+sIg* eki Eski Türkçede çok nadir görülürken, Hakaniye Türkçesinde daha sık karşımıza çıkmaktadır: *kul+sig er* ‘köleye benzeyen adam’ (Kâş 499/6), *oğlan+sig* ‘çocuk gibi’ (Kâş 499/7), *beg+sig* ‘bey gibi’ (Kâş 499/8), *er+sig* ‘erkek gibi’ (Kâş 499/9), *titig+sig* ‘çamura benzer, çamur şeklinde, çamurdan yapılmış’ (KB 3723). *+sIg* eki muhtemelen *+sI-* isimden fiil yapma eki ile *-g* fiilden isim yapma ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Gabain 1988: 48, 80n).

Adinçig kelimesi Eski Türkçe metinlerde, yukarıda da belirtildiği üzere, sıfat göreviyle kullanıldığında ‘bambaşka, emsalsiz, olağanüstü, harikulade, fevkalade’ anlamlarına gelmektedir: *Añar adinçig barq yaraturtum. İçin taşın adinçig bediz urturtum*. “Ona bambaşka/olağanüstü bir türbe yaptırıldı. İçine ve dışına bambaşka/olağanüstü resim vurdurdum.” (KT G: 12) *Alku adada (kurtğar)ğucu adinçig teñri teñrisi burkan körmedin ölür men*. “Bütün tehlikelerden kurtaran, emsalsiz tanrılar tanrısı Burkanı görmeden öleceğim.” (Mayt 16/8)

Uygur Türkçesinde ‘doyulamayan, doyumsuz’ anlamında sıfat görevinde kullanılan ve bizim miktar zarfı olarak kullanılan kelimeler arasında gördüğümüz *kanıñsız* (Mayt 17/9, TT 10: 152) kelimesi de, muhtemelen *kan-* fiilinden *-n-* fiilden fiil yapma eki ile türetilen **kanın-* şeklindeki fiile *-ç* fiilden isim ve *+sIz* isimden isim yapma eklerinin getirilmesi ile ortaya çıkmıştır: *kanıñsız* < *kan-ı-n-ç-sız* (Clauson 1972: 639a).

Kanıñsız kelimesi de şu tamlamada sıfat görevinde ‘doyulamayan, doyumsuz’ anlamına gelmektedir: ... *işidü kanıñsız biş türlüg yinçe oyun* ‘işitmeye doyulamayan beş türlü zarif eğlence’ (Mayt 17/9, 11).

Eski Türkçe metinlerde umumiyetle sıfat görevinde geçen *adinçig* ve *kanıncısız* kelimeleri, bu devrede, ‘çokluk’ kavramını ifade etmek maksadıyla miktar zarfi görevinde de kullanılmaktadır. Şınko Şeli Tutuñ tarafından Çince-den Uygur Türkçesine çevrilen *Altun Yaruk* adlı eserdeki *kanıncısız körkle adinçig edgü altunluğ lnhua çeçekler* (AY 36/20) tamlaması bu açıdan ilginç bir örnektir. Çünkü bize göre, bu tamlamada geçen *kanıncısız* ‘kanmaz, doyum-suz’, *körkle* ‘güzel’, *adinçig* ‘bambaşka, olağanüstü’, *edgü* ‘iyi’ kelimelerinin hepsi ‘nilüfer çiçeği’ demek olan *lnhua* kelimesini ayrı ayrı nitelendirmek üzere sıfat görevinde kullanılan kelimeler değildir. Uygur Türkçesinde, eş anlamlı kelimelerin -çoklukla ikileme şeklinde-cümlelerde görülmesi çok yaygın ve bilinen bir husus olmasına rağmen, bizce, bu kelimelerden ikisi, yani *kanıncısız* ve *adinçig* kelimeleri nilüfer çiçeğini nitelendirmek üzere kullanılmamıştır. Bize göre söz konusu kelimeler önlerindeki sıfatların çokluk yönünden derecesini bildiren, yani zarf görevinde kullanılan kelimelerdir. Diğer bir deyişle *kanıncısız* ve *adinçig* kelimeleri zarf görevinde aşırılık ifade etmektedir. *kanıncısız körkle* öbeğinde ‘dozulamayacak derecede güzel’, yani ‘çok güzel’, *adinçig edgü* öbeğinde de ‘olağanüstü, hayret edilecek derecede iyi’, yani ‘çok iyi’ ifadesi vardır. Bu durumda *kanıncısız körkle adinçig edgü altunluğ lnhua çeçekler* tamlamasını ‘doyumsuz, güzel, olağanüstü, iyi altınla süslenmiş nilüfer çiçekleri’ şeklinde tercüme etmek yerine, ‘doyulamayacak derecede güzel ve harikulade iyi altınla süslenmiş nilüfer çiçekleri’ olarak, yani ‘çok güzel ve çok iyi altınla süslenmiş nilüfer çiçekleri’ şeklinde tercüme etmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca *kanıncısız* ve *körkle* kelimeleri Uygur Türkçesi ile yazılmış metinlerde tesadüfen yan yana gelen ya da eş anlamlı oldukları için bir ikileme şeklinde karşımıza çıkan kelimeler değildir. Her iki kelimenin birçok yerde sık olarak bir araya geldiğini, yani o devirde çok kullanılan bir zarf öbeği kalıbını oluşturduğunu görmekteyiz: *kanıncısız körkle közlerinîñ tatığı* ‘çok güzel, ya da dozulamayacak derecede güzel gözlerinin letafeti’ (AY 43/14, 15), *kanıncısız körkle altun küvrüg* ‘çok güzel altın davul’ (AY 94/20, 21), *kanıncısız körkle kız erdinisi* ‘çok güzel kız mücevheri’ (AY 313/13), *kanıncısız körkle burkanlar* ‘çok güzel burkanlar’ (AY 315/6, 7), *kanıncısız körklüg meñizlig bolup* ‘çok güzel yüzlü olup’ (AY 18, 19) gibi. Yine *kanıncısız seviglig ünleri* (Mayt 55/20) tamlamasını da bu çerçevede ‘çok sevimli sesleri’ şeklinde günümüz Türkçesine çevirebiliriz. Bir Uygur şiirinde geçen şu cümle de görüşümüzün doğruluğunu kuvvetlendirmektedir: *Ayı uluğ arduğ körkle et’öz belgürdür*. “Pek büyük ve çok güzel vücut kılığına girer.” (ETŞ 9/12). Bu cümlede *körkle* ‘güzel’ kelimesinin anlamına, aslı görevi miktar zarfi olan ‘fazla’ anlamındaki *arduğ* kelimesi aşırılık katmaktadır. Yani *körkle* kelimesi bu cümlede *kanıncısız* yerine, gerçek bir miktar zarfi olan *arduğ* ‘artık, fazla’ kelimesi ile derecelendirilmiştir. Bu bakımdan Uygur Türkçesinde geçen *kanıncısız* kelimesi ile mesela Türkiye Türkçesinde kullanılan *inanılmaz* kelimesi arasında dil bilimi açısından hiçbir fark yoktur. *kanıncısız körkle* öbeği de *inanılmaz güzel* öbeği de ‘çok güzel’ anlamını vermektedir. Şu hâlde Türkiye Türkçesinde geçen *inanılmaz güzel*

örneğini dil yanlışı ya da çeviri kokan bir tamlama olarak görmenin ne derece hatalı bir değerlendirme olduğunu bize Uygur Türkçesindeki *қанınçsız көрkle* öbeği açık bir şekilde göstermektedir. Benzer şekilde *қанınçsız көрkle адınчığ edgü altunluğ lnhua çeçekler* tamlamasında geçen *адınчığ* kelimesini de bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *acayıp* kelimesine benzetebiliriz. Nasıl ki sıfat görevinde ‘tuhaf, şaşırtıcı’ anlamına gelen *acayıp* kelimesi miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ anlamını veriyorsa *адınчığ* kelimesi de yukarıdaki örnek tamlamada aynı anlamı vermektedir. Yani *адınчığ edgü* öbeği ile *acayıp iyi* arasında dil bilimi açısından bizce bir fark yoktur. İkisi de ‘çok iyi’ anlamına gelmektedir.

Uygur metinlerinde *адınчığ* kelimesi dışında, ‘hayrete şayan, şaşırtıcı’ manasında sıfat görevinde kullanılan *muñadınчığ* (Mayt 31/17), *tañlanчığ* (AY 126/12), *tañ* (İKP XXXIV.1) ve *tañsuğ* (AY 118/7) kelimeleri de miktar zarfı olarak kullanılan kelimelerdir: *Bodistvtññ muñadınчığ edgüsin işidgeli kelmeser...* “Bodhisattva’nın (söylediği) çok iyi (şeyleri) dinlemeğe gelmezse...” (Mayt 8/54) *Teñri yirinteki kişi ajunintaki tañlanчığ muñadınчığ edgü mengig aşağay biz*. “Tanrı yerindeki ve insanlar âlemindeki çok iyi yemeği yiyeceğiz.” (AY 532/15) *Tañ arıg kızlar sarıg altun yıp eñirerler*. “Çok temiz kızlar sarı altın ipi eğiriyorlardı.” (İKP XLIII.1) ... *tañsuğ көрkle esringü... erdini yinçün uz itdi*. “... çok güzel alaca renkli... mücevheri inci ile mahirane süsledi.” (AY 574/18, 19)

Muñadınчığ kelimesi Uygur metinlerinde ‘hayret etmek’ manasında geçen *muñad-* (Mayt 47/12) fiilinin türevidir. *Muñad-* fiili ise, *muñ* < *buñ* ‘sıkıntı’ kelimesinden gelmektedir. Temel anlamı ‘bunalmak’ olan *muñad-* fiili (U 2: 31/47), Uygur Türkçesinde, muhtemelen ‘kafa karıştırmak, şaşırmak, hayret etmek’ yan anlamını da kazanmış olmalıdır (Clauson 1972: 768b). *Muñadınчığ* kelimesinin türetilişi de *адınчığ* kelimesine benzemektedir: *muñadınчığ* < *muñ-ad-ı-n-ç < **muñadınç+sığ*. *Tañlanчığ* kelimesi de yine aynı yolla yapılmış ‘şaşma, hayret etme’ anlamındaki *tañ* (TT 10: 550) kelimesinin türevidir: *tañlanчığ* < *tañ-la-n-ç < **tañlanç+sığ*. Aynı kökten bir de *tañsuğ* < *tañ+suğ* kelimesi bulunmaktadır.

Şinko Şeli Tutuñ tarafından Çinceден Uygur Türkçesine tercüme edilen, M.S. 600-664 yılları arasında yaşamış Çinli Budist rahip Huan-dzang’ın biyografisinde geçen bir cümlede, *адınчığ* kelimesinin, *muñadınчığ* ve *tañlanчığ* kelimeleri ile birlikte, miktar zarfı olarak fiilin anlamını etkilediği de görülmektedir (Röhrborn 1979: 52): ...*töz ылтızлариг сеçe адınчığ muñadınчığ tañlanчığ üntürди* (HtPar 220/10). Bu cümlede, üçü de ‘tuhaf, hayret şayan, şaşırtıcı’ anlamlarına gelen *адınчığ*, *muñadınчığ* ve *tañlanчığ* kelimeleri ‘yükseltmek, çıkartmak’ manasındaki *üntür-* fiilinin anlamını etkilemektedir. Aynı anlamdaki her üç kelimenin de yan yana getirilmesi şüphesiz aşırılık fonksiyonunu artırmak içindir. Bu cümleyi Türkçeye şöyle çevirmek mümkündür: “Kökleri seçip (bitkilerin) çok fazla olarak çıkmasını sağladı.”

Hakaniye Türkçesi ile yazılmış bir eser olan Edib Ahmed Yükneki’nin *Atebetü’l-hakâyık* adlı eserinde geçen ‘*acab* kelimesinin kullanışı da dikkat çekicidir. Kelime,

eserin “Edib Ahmed Hakkında” adlı bölümünde, 494. mısraında şu şekilde yer almaktadır:

*Edibniñ yiri atı Yüknek erür
Safalığ ‘acab yir köñüller yarur
(AH 493, 494)*

Reşid Rahmeti Arat bu beyti “Edib’in yerinin adı Yüknek’tir. Gönülleri açan, safalı bir hoş yerdir.” şeklinde tercüme etmiştir. Bu çeviriye göre ‘acab ‘acep’ kelimesine ‘hoş’ anlamı verilmekte ve kelime *yir* kelimesinin sıfatı olarak gösterilmektedir. Zaten fihristte de ‘acab kelimesi ‘güzel, hoş’ anlamıyla geçmektedir. Bize göre bu beyitte geçen ‘acab kelimesi *yir* isminin sıfatı değil, ‘aydınlanmak, parlamak’ anlamındaki *yarur-* fiilinin zarfıdır ve miktar zarfı olarak aşırılık ifade etmektedir. Çünkü bizce, ‘acab kelimesi de, bugünkü acayip kelimesi gibi, sıfat görevinde ‘tuhaf, şaşılana, hayret edilen’, miktar zarfı olarak da ‘çok fazla, pek çok’ anlamını ifade eden bir kelimedir. Ayrıca tarihî şivelerde ‘hoş’ anlamında ‘acab (~ ‘aceb) kelimesine tesadüf edilmemektedir. Beyitte *yir* kelimesinin sıfatı gibi görülmesi de vezinden kaynaklanmaktadır. Buna göre beyti şu şekilde tercüme etmek daha doğrudur: “Edib’in yerinin adı Yüknek’tir. O, gönülleri çok fazla aydınlatan sefalı bir yerdir”

Tarihî şivelerde, hususıyla Çağatay Türkçesinde ‘acab kelimesinin miktar zarfı olarak kullanıldığı başka örnekler de bulunmaktadır. *Bâburname*’de ‘acab kelimesi şu örneklerde miktar zarfı olarak aşırılık ifade etmektedir: *Mundağ savuğ ve qar ve çapqunda ‘acab ısığ ve amn u farāğatlık yerge keldük.* “Böyle soğuk, kar ve tipinin olduğu sırada çok sıcak, rahat ve emin bir yere geldik.” (B 194b/13) *Bu ‘acab yağış hayāl ekendür.* “Bu çok güzel bir hayaldir.” (B 206b/13) *Köteldin engende ‘acab galaba çévürtke körüldü.* “Geçitten indiğimiz sırada çok fazla sayıda çekirge görüldü.” (B 253b/3) *Kêçe çerig eliniñ otıdın ‘acab yağış çırağan bolur édi* “Geceleyin ordunun yaktığı ateşten etraf çok güzel aydınlanmaktaydı.” (B 253b/3) Görüldüğü üzere cümlelerde geçen ‘acab ısığ öbeği ‘acayip sıcak’, yani ‘çok sıcak’, ‘acab yağış öbeği ‘acayip güzel’ yani ‘çok güzel’, ‘acab galaba çévürtke tamlaması da ‘çok fazla sayıda çekirge’ anlamına gelmektedir. Bâbur’un dîvânında geçen, *Köñülge boldı ‘acâyıb balâ kara saçın* “Senin kara saçın gönüle çok fazla bela oldu.” (BD 10/1) mısraında ise bu defa ‘acâyıb kelimesinin miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasını ifade ettiğini görmekteyiz. *Şecere-i Terâkime* adlı eserde geçen şu cümlede de ‘acâyıb kelimesi miktar zarfı olarak kullanılmaktadır: *Ebu’l-hân tağı tève öskeli ‘acâyıb yağış yer turur.* “Ebülhan dağı deve yetiştirmek için çok güzel bir yerdir.” (ŞT 104b/9)

Yine *Bâburname*’de *ğarīb* kelimesinin ‘çok fazla’ anlamında miktar zarfı olarak kullanılması da kayda şayandır. Gerçi temel anlamı ‘gurbette yaşayan’ demek olan *ğarīb* kelimesinin ‘acayip, tuhaf, şaşırtıcı’ yan anlamlarını da ihtiva ettiği bilinen bir husustur; yani bu yan anlamlarla *ğarīb* kelimesi, ‘acâyıb ve ‘acab kelimesinin eş anlamlısıdır. Ancak söz konusu kelimenin *Bâburname*’de *acâyıb* ve ‘acab kelimeleri

gibi, miktar zarfı olarak aşırılık ifade etmesi, dolayısıyla sıfat ve fiillerin önlerine getirilerek onların anlamlarını etkilemesi, gerçekten ilginç bir özelliktir. Çünkü başka metinlerde *ğarīb* kelimesinin bu tür bir fonksiyonuyla karşılaşılması mümkün değildir. *Bâburname*'de geçen şu iki örnekte, *ğarīb* kelimesinin miktar zarfı gibi kullanıldığı ve 'çok fazla' anlamına geldiği açıkça görülmektedir: *Egerçi ol tağlarça buland emestür, közge haķır körünür; velī ğarīb bérk tağlardur.* "Gerçi o dağlar kadar yüksek değildir, göze küçük görünür; ancak çok sarp dağlardır." (B 140b/12) Bu cümlede geçen *ğarīb bérk tağlar* tamlaması 'çok sarp dağlar' anlamındadır. Yani *ğarīb* kelimesi, bu cümlede 'sarp, dik' demek olan *bérk* sıfatının anlamını etkilemektedir. Yine konumuzla çok yakından ilgisi olmamakla birlikte bu cümlede geçen *haķır* kelimesinin de sıfat olarak 'küçük' manasında kullanılması ayrıca dikkate değer bir husustur. *Ol vılāyatlarınñ laṭāfatlarını kişi neçük unutķay! Bu furṣatta bir ḳavun keltürüp édiler; kēsip yegeç, ğarīb ta 'sír kıldı. Tamām yığlap édım.* "O vilayetlerin (Fergana, Semerkand, Kâbil vilayetleri kastediliyor) letafetlerini insan nasıl unuttur! Bu sıralar bir kavun getirdiler; kesip yiyince çok fazla etkiledi. Neredeyse ağlayacaktım." (B 359a/14) Bu cümlede geçen *ğarīb* kelimesi de *ta 'sír kıl-* fiilinin anlamını etkilemektedir. Başka metinlerde tesadüf edilmemekle birlikte, *ğarīb* kelimesinin, *Bâburname*'de miktar zarfı olarak 'çok fazla' anlamına gelmesi '*acap* ve '*acāyīb* kelimeleriyle eş anlamda kullanıldığı için, şüphesiz dil duygusunun sebep olduğu bir özelliktir. Bir başka deyişle, '*acap* ve '*acāyīb* sıfatlarının 'şaşırtıcı, hayrete şayan' anlamı, nasıl "çokluk" kavramını çağrıştırmış ve bu kelimelerin miktar zarfı olarak kullanılmasını sağlamışsa, aynı anlam, dil duygusuyla, *ğarīb* kelimesini de bu bağlamın içine dâhil etmiştir.

Olumsuz anlam ifade eden kelimelerin "çokluk" kavramını çağrıştırmasına örnek teşkil eden kelimelerden biri de Eski Türkçede temel anlamı 'kötü' demek olan *anyıg* kelimesidir. Köktürk Türkçesinde geçen şu cümlede *anyıg* kelimesi sıfat görevinde kullanılmakta ve 'kötü' anlamına gelmektedir: *Anta anyıg kişi ança boşğurur ermiş* "Orada kötü kişiler şöyle akıl verirlermiş." (KT G: 7). Ancak kelimenin, daha bu devrede miktar zarfı olarak 'çok fazla' anlamında kullanıldığını da görmekteyiz. Mesela 9. yüzyılda Köktürk harfleriyle kaleme alınmış olan *Irk Bitig* adlı eserde 'çok iyi' anlamında *anyıg edgü* (IrkB 5, 18, 55, 64) ve 'çok kötü' anlamında *anyıg yablaķ* (IrkB 22, 36) zarf öbekleri bulunmaktadır. *Anyıg* kelimesi Uygur Türkçesinde, Mani dininin tesiri altında yazılmış eserlerde *n* sesinin hâkimiyeti ile bazen *anıg*, *y* sesinin hâkimiyetiyle bazen *ayıg*, Budizmin etkisiyle ortaya konmuş eserlerde ise tamamen *ayıg* şekillerinde görülmektedir: *anıg ögrünçülüg* 'çok mutlu' (M I 6, 17), *anıg körksüz* 'çok çirkin' (TT 6: 443); *Ayıg [kılınç]lıg şımnu iligintin özğurtuñ[uz]*. "Onları kötü amel işleyen şeytanın elinden kurtardınız." (ETS 7/148) *Ayıg törü iye ewrilürler.* "Kötü törelere uyararak dolaşırlar." (U 3: 79/4) *Ayıg kılnıç kılır.* "Kötü işler yapıyor." (İKP II.1) *Ol közsüz kişi ayıg bilge tetir, aña ayıtıñ.* "O gözsüz kişiye, çok bilgili deniyor, ona sorun." (İKP LXXIV.5) Görüldüğü üzere *anyıg* kelimesinin hem *anıg*, hem de *ayıg* şekli Uygur Türkçesinde 'kötü' anlamını korumakla birlikte, yer yer

miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasına da gelmektedir. Ancak, Uygur Türkçesinde bilhassa *ayığ* kelimesinin kazandığı bu yeni anlam, onun temel anlamını giderek kaybetmesine sebep olmuştur. Nitekim kelime, Orta Türkçeden itibaren artık ‘kötü’ anlamıyla karşımıza çıkmamaktadır. *Kutadgu Bilig*’de bir yerde geçen *ayığ* kelimesi, şüphesiz, ‘kötü’ değil, ‘çok fazla, pek çok’ anlamını ifade etmektedir: *Bu dünyā kutiña inanma ayığ* “Bu dünya saadetine çok fazla güvenme” (KB 5175) Kâşgarî de *ayığ* kelimesini ‘kötü’ anlamıyla vermemekte, kelimenin iyi ve kötü kelimeleri için kullanılan kuvvetlendirme (*te’kīd*) edatı olduğunu belirtmektedir: *ayığ edgü*: ‘ne iyi’, *ayığ yawuz ne:ñ* ‘ne kötü şey’ (Kâş 54/15, 16). Şu hâlde Kâşgarî’de geçen bu iki örnekte de *ayığ* kelimesi, *ayığ edgü*: öbeğinde ‘çok iyi’ *ayığ yawuz* öbeğinde de ‘çok kötü’ anlamında miktar zarfı olarak kullanılmaktadır. Yine *ayığ* kelimesinin başka bir varyantı olan *ayı* kelimesinin de Eski Türkçe devresinden itibaren miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasını ifade etmesi, hatta sadece bu görevde kullanılması, onun ‘kötü’ anlamını giderek yitirmekte olduğunun ayrı bir delilidir: *Ayı terkkiye tuyunup* “Pek çabuk idrak ederek” (ETS 7/314) *Ayı uluğ arduğ körkle et’öz belgürdür*. “Pek büyük ve çok güzel vücut kılığına girer.” (ETS 9/12) *Ayı ked öwkese kelti*. “Çok fazla öfkesi geldi.” (U 1: 9/16). *Ayı* kelimesi *Kutadgu Bilig*’de de on yerde ‘çok fazla’ anlamında miktar zarfı olarak kullanılmaktadır:

Aya ög köñüllüg ukušluğ oduğ
Ayı sewme dünyā tokığay yoduğ
(KB 3082)

“Ey akıl ve gönül sahibi anlayışlı ve akıllı olan insan dünyayı çok sevme onun zararı dokunur.”

Orta Türkçe devresinden itibaren, temel anlamı ‘kötü’ demek olan başka bir kelimenin de, dil duygusuyla, “çokluk” kavramını çağrıştırması, ayrıca dikkate değer bir husustur. Eski Türkçede *anyığ* kelimesine yöneltilen miktar zarfı görevinin, Orta Türkçeden itibaren bu defa, esas anlamı yine ‘kötü’ demek olan *yawlağ* < *yablağ* kelimesine yöneltildiği görülmektedir. Mesela *yawlağ* kelimesi Kâşgarî’de on yerde ‘kötü’ anlamı ile geçerken bir yerde miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasına gelmektedir: *Yawlağ közeğ tılıñni edgü: sawığ tilengil*. “Dilini kötülükten koru; iyi sözü ara, bul” (Kâş 463/4); *yawla:k katıg yıga:ç* ‘çok sert ağaç’ (Kâş 463/7). *Kutadgu Bilig*’de de *yawlağ* kelimesi, eserin asıl metninde, geçtiği 11 yerde temel anlamını korurken, dil hususiyeti yönünden Harezmi sahasına yakın olan mensur mukaddimesinde ise bir yerde ‘çok’ manasında kullanılmaktadır: *Bu kitāb yawlağ ‘aziz tutur*. “Bu kitap çok azizdir” (KB A: 9). Bu durum, Hakaniye Türkçesinden sonra -*ayığ* kelimesinde olduğu gibi- *yawlağ* kelimesinin de ‘kötü’ anlamını kaybetmeğe başladığını göstermektedir. Nitekim daha sonraki tarihî şivelerde, yani Türk edebî dilinin Harezmi, Osmanlı, Kıpçak ve Çağatay sahalılarında *yawlağ* kelimesinin de artık ‘kötü’ anlamıyla geçmediği, tamamen ‘çok fazla’ manasına geldiği, hatta bu olumlu

anlamın, kelimenin ‘iyi, güzel’ gibi anlamlar kazanmasına da yol açtığı görülmektedir. Har. *Ey Zeyd bu halîfahlık işi yavlağ duşvâr turur.* “Ey Zeyd bu halifelik işi çok zordur.” (Neh 106/13) ... *tiken altında bir abuşka kördüm yavlağ yığlayur.* “...diken altında bir ihtiyar gördüm çok ağlıyor.” (Rab 11b/12, 13) *Âdem’niñ karnı yavlağ açtı.* “Âdem’in karnı çok açıktı.” (Rab 13b/14). *Hamıyyetlig erdi yavlağ köniçi erdi.* “Hamiyetli idi, çok doğrucu idi.” (Rab 28a/12) *Anıñ üçün şiddik atandı; ma’nîsi yavlağ köñüllü, köni sözli têmek bolur.* “Bu yüzden şiddik adı verildi; manası, iyi gönüllü, doğru sözlü demektir.” (Rab 195a 2) Osm. *Bu işüñ eyü geldi yavlağ baña* “Bu işin bana çok iyi geldi.” (SN 1247) Kıp. *Yovlağ körklüdür.* “Çok güzeldir.” (Hayyân 99) Çağ. *ya:vla:ğ* Far. ‘*acab ve bî-gâyat* ‘acayip ve sınırsız’ (Seng 340a/26).

Türkiye Türkçesinde sıfat ve zarf olarak kullanılan çok kelimesinin de temel anlamının ‘kötü, fena’ olduğu bilinmektedir (Ata 1996: 1310-1313). Yani çok kelimesi de önceleri *anyık* (> *anıık, ayık, ayı*) ve *yablağ* (> *yavlağ, yavlağ*) kelimeleri gibi ‘kötü’ anlamına gelirken daha sonra ‘çok’ manasını kazanmıştır. Kâşgarîde, Arapçası *raculu’n-nadl* olarak verilen *ço:ğ er* ‘kötü er’ (Kâş 500/2) tamlamasındaki *ço:ğ* kelimesi ‘kötü’ anlamına gelmektedir. Yine *Mukadimetü’l-edeb*’de ‘kötü söylemek’ anlamında *çoğla-* (ME 80/7), ‘sövüşmek, ağız kavgası yapmak’ anlamında da *çoğlaş-* (ME 108/4) fiilleri bulunmaktadır. Şu hâlde bugün Türkiye Türkçesi ile Azerî Türkçesinde kullanılan *çok* (~ *çoğ*) kelimesi ile birlikte, Türk dilinde ‘kötü’ temel anlamından gelip de daha sonraki devrelerde bu anlamını yitirerek ‘çok’ manasını kazanan üç kelime bulunmaktadır. Bu örnekler bize, eş anlamlı bazı kelimelerin, Türk dilinin farklı farklı devrelerinde, birbirlerinden etkilenmeden, sadece dil duygusuyla temel anlamlarını kaybederek aynı yan anlamları kazanabildiklerini göstermektedir. Buna benzer bir özellik Türkiye Türkçesindeki *oğul* ve *çocuk* kelimelerinde de bulunmaktadır. Eski Türkçede ‘evlat’ manasına gelen *oğul* (AY 280/1) ve bu kelimenin türevi olan *oğlan* (AY 104/3) kelimelerinin, Türkiye Türkçesinde temel anlamını kaybederek ‘erkek çocuk’ ve ‘genç erkek’ manalarını kazandığı gibi, Hakaniye Türkçesinde ‘domuz yavrusu’ demek olan (Kâş. 191/13) *çoçuğ* kelimesinin de Türkiye Türkçesinde ‘evlât’ manasına geldikten sonra, bugün dil duygusuyla ‘erkek çocuk’ ve ‘genç erkek’ anlamlarını da ihtiva ettiği görülmektedir. Bu durum, insan zihninde oluşan kavramların kelimelere sabit kalmadığını, kelimeler zamanla kullanımdan düşse dahi kavramların eş anlamlı başka kelimelerle karşılanmağa devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇLAR

1. Miktar zarfları sıfat, zarf ve fiillerin önüne gelerek görev ve anlam bakımından üstünlük, en üstünlük ve aşırılık fonksiyonlarında miktar ve derece bildiren kelimelerdir.

2. Dilimizde *az, biraz, birçok, çok, fazla, pek çok, fevkalade* vs. kelimeler yanında *acayip, inanılmaz, korkunç, müthiş* gibi kelimeler de miktar zarfı olarak aşırılık fonksiyonunda ‘çok fazla’ manasını ifade etmektedir.

3. *Acayip yorulдум, inanılmaz güzel, korkunç beğendim* gibi, özellikle konuşma dilinde geçen bazı kullanışlar, çeviri yoluyla dile girdikleri gerekçesiyle, genellikle dil yanlışı olarak değerlendirilmektedir.

4. Diller arasında benzer anlamlara gelen her kelime, deyim ve cümle yapısını çeviriden kaynaklanan anlam alışverişleri olarak görmek doğru değildir. Çünkü diller arasında bazı kelimeler, insan zihninde oluşan ortak kavramların tesiri altında, benzer yan anlamlar kazanabilir veya birleşik kelime, deyim gibi benzer kalıplar oluşturabilir.

5. Birçok dilde, insanın korkusunu, dehşet içinde kalışını, şaşkınlığını dile getirdiği, kötü, çirkin, çılgın ve deli gibi olumsuz nitelendirmelerde kullandığı kelimeler aşırılık fonksiyonunda miktar zarfı olarak kullanılmaya elverişlidir. Mesela, Fransızcada ‘kötü bir şekilde, şeytanca, kallesçe’ gibi anlamlara gelen *méchamment* ve *vachement* kelimeleri ile İngilizcede ‘korkunç şekilde’ anlamında kullanılan *awfully* ve *terribly* kelimelerinin miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasını ihtiva etmesi gibi.

6. Bugün Türkiye Türkçesinde *acayip* kelimesinin miktar zarfı olarak ‘çok fazla’ manasını karşılama gibi, tarihî şivelerde de esasen ‘hayrete şayan, şaşırtıcı’ anlamına gelen *adinçig, muñadinçig, tañlancig, tañ, tañsuq, ‘acab, garīb* vb. kelimeler ‘çok fazla’ manasında aşırılık bildirmektedir. Yine Türkiye Türkçesinde ‘dehşet verici, korkutucu’ anlamına gelen ve sıfat görevinde kullanılan *müthiş, korkunç* gibi kelimelerin miktar zarfı görevinde aşırılık ifade etmesine örnek olarak tarihî şivelerde de temel anlamı ‘kötü’ demek olan *ayık (< anyık)* ve *yavlaq (< yablaq)* kelimeleri bulunmaktadır. Hatta Çağatay Türkçesi sözlüğü olan *Senglâh*’ta *ya:vla:k* kelimesinin Farsça karşılığının ‘*acab* ve *bī-gāyat* ‘acayip ve sınırsız’ (Seng 340a/26) olarak verilmesi de kayda şayandır.

KISALTMALAR

Akbayır 2003	<i>Dil ve Diksiyon: Yazılı ve Sözlü Anlatım Bozuklukları</i>
Aksan 1982	<i>Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim</i>
Aksan 1988	“Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe”
Aksan 1999	<i>Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi</i>
Ata 1996	“Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine”
AH	<i>Atebetü'l-hakâyık</i>
AY	<i>Uygurca Altun Yaruk (Suvarnabhāsottamasūtra)</i>
B	<i>Bâburnâme</i>
BD	<i>Bâbur’un Dîvânı</i>
Clauson 1972	<i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i>
Çağ.	Çağatay Türkçesi
ETŞ	<i>Eski Türk Şiiri</i>
Far.	Farsça

G	Güney
Gabain 1988	<i>Eski Türkçenin Grameri</i>
Hamilton 1998	<i>İyi ve Kötü Prens Hikâyesi</i>
Har.	Harezmi Türkçesi
Hayyân	<i>Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk</i>
HtPar	Huan-dzang biyografisinin Paris nüshası
IrkB	<i>Irk Bitig</i>
İKP	<i>İyi ve Kötü Prens Hikâyesi</i>
Kâş	<i>Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
Kıp.	Kıpçak Türkçesi
Korkmaz 1992	<i>Grameri Terimleri Sözlüğü</i>
KT	<i>Kül Tigin kitâbesi</i>
M I	<i>Manichaica</i>
Mayt	<i>Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi, Meitreya ile Buluşma, Uygurca İptidâi Bir Dram</i>
ME	<i>Mukaddimetü'l-edebe</i>
Neh	<i>Nehcü'l-ferâdis</i>
Osm.	Osmanlı Türkçesi
Rab	<i>Kıyasü'l-enbiyâ</i>
Röhrborn 1979	<i>Uigurisches Wörterbuch</i>
Seng	<i>Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Hân</i>
SN	<i>Süheyl ü Nev-bahâr</i>
Şen 1999	“Almak Fiili Üzerine”
ŞT	<i>Şecere-i Terâkime</i>
Tekin 2000	<i>Orhon Türkçesi Grameri</i>
U	Uigurica
UW	<i>Uigurisches Wörterbuch</i>

Kaynaklar

- Akbayır, Sıddık. *Dil ve Diksiyon: Yazılı ve Sözlü Anlatım Bozuklukları*. 2. baskı. Akçağ yayınları: 486, kaynak eserler: 150. Ankara, 2003.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3 cilt, 2 baskı. TDK yayınları: 439. Ankara, 1979,1980, 1982.
- _____. *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçe Anlambilimi*. Ankara, 1999.
- _____. “Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe.” *TDAY Belleten 1961*. 2. baskı. TDK yayınları: 188. Ankara, 1988, 207-273.
- Arat, Reşit Rahmeti, haz. *Yûsuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig: Metin*. C. 1, 3. baskı. TDK yayınları: 458. Ankara, 1991.

- _____. *Yûsuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig: Çeviri. C. 2, 2. baskı. TTK yayınları: II. seri, no. 20^a. Ankara, 1974.*
- _____. *Kutadgu Bilig: İndeks. C. 3. Yayınlayanlar Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 47. İstanbul, 1979.*
- Ata, Aysu. *Rabgûzî. Kısasü'l-enbiyâ: Giriş, Metin, Tıpkıbasım, Dizin. 2 cilt. TDK yayınları: 681. Ankara, 1997.*
- _____. *Nehcü'l-ferâdis Uşmağları'nın Açık Yolu Cennetlerin Acık Yolu: III Dizin. TDK yayınları: 518. Ankara, 1998.*
- _____. "Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine." *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi. TDK yayınları. C. 1, sy. 534 (Haziran 1996): 1310-1313.*
- Atalay, Besim. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. 4 cilt, 2. baskı. TDK yayınları: 521. Ankara, 1985-86.*
- _____. *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye. TDK yayınları: C. II. 21. İstanbul, 1945.*
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri. 2. baskı. TDK yayınları: 528. Ankara, 1986.*
- Caferoğlu, Ahmet. *Abû Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.*
- _____. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. TDK yayınları: 260. İstanbul, 1968.*
- Clauson, Gerard. *Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdî Hân: Facsimile Text with an Introduction and Indices. Yayınlayan MESSRS. Luzac and Company Ltd. Londra, 1960.*
- _____. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Oxford University Press, 1972.*
- Dankoff, Robert ve James Kelly. *Mahmûd el-Kâşgarî. Compendium of The Turkic Dialects: Edited and Translated with Introduction and Indices=Türk Şiveleri Lügati, Dîvânü Lugâti-it-Türk: İnceleme, Tenkidli Metin, İngilizce Tercüme, Dizinler. Yayınlayanlar Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. 3 cilt. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 7. Harvard, 1982-85.*
- Deny Jean. *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi). Çeviren Oytun Şahin. TDK yayınları: 616. Ankara, 1995.*
- Dilaçar, A. "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi." *TDAY Belleten 1971. 2. baskı. TDK yayınları: 338. Ankara, 1989, 83-145.*
- Dilçin, Cem, haz. *Mes'ûd b. Ahmed. Süheyl ü Nev-bahâr: İnceleme, Metin, Sözlük. Atatürk Kültür Merkezi yayınları: 51. Ankara, 1991.*
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. 4 cilt. Wiesbaden, 1963-1975.*
- Eckmann, János, haz. *Nehcü'l-ferâdis Uşmağları'nın Açık Yolu Cennetlerin Acık Yolu: I Metin, II Tıpkıbasım. Yayınlayanlar Semih Tezcan, Hamza Zülfikâr. TDK*

- yayınları: 518. Ankara, 1995.
- Ercilasun, A. Bican, A. M. Aliyev, A. Şayhulov, E. Z. Kajıbek, K. Konkobay uulu, B. Yusuf, C. Göklenov, V. U. Mahpir ve A. Çeçenov. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: Kılavuz Kitap*. C. 1. Kültür Bakanlığı yayınları: 1371, kaynak eserler dizisi: 54. Ankara, 1991.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. 2 cilt. Yayımlayan Otto Harrassowitz, Turcologica Bd. 7. Wiesbaden, 1991.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak yayınları. İstanbul, 2002.
- _____, haz. *Dede Korkut Kitabı: Giriş, Metin, Faksimile*. C. 1, 3. baskı. TDK yayınları: 169. Ankara, 1994.
- _____. *Dede Korkut Kitabı: İndeks, Gramer*. C.2. TDK yayınları: 219. Ankara, 1963.
- _____. *Orhun Abideleri*. 15. baskı. Boğaziçi yayınları. İstanbul, 1992.
- _____, haz. *Ebulgâzî Bahâdır Han. Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*. Tercüman 1001 Temel Eser: 33. İstanbul, tarihsiz.
- von Gabain, A. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. TDK yayınları: 532. Ankara, 1988.
- Grønbech, K. *Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Monumenta Linguarum Asiæ Maioris. Kopenhagen, 1942.
- _____. *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. Çeviren Kemal Aytaç. Kültür Bakanlığı yayınları: 1396, Türk dünyası edebiyatı dizisi: 27. Ankara, 1992.
- Hamilton, J. Russell. *İyi ve Kötü Prenses Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması*. Çeviren Vedat Köken. TDK yayınları: 682. Ankara, 1998.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, haz. *Seyf-i Sarâyî. Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. TDK yayınları: 544. Ankara, 1989.
- Kaya, Ceval, haz. *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*. TDK yayınları: 607. Ankara, 1994.
- Kargı Ölmez, Zuhâl. haz. *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime*. Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 3. Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık. Ankara, 1996.
- Korkmaz, Zeynep. *Grammer Terimleri Sözlüğü*. TDK yayınları: 575. Ankara, 1992.
- _____. *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. TDK yayınları: 827. Ankara, 2003.
- Mahmûd b. el-Huseyn b. Muhammed el-Kâşgarî, *Kitâbu Lugâti't-Türk*. Tıpkıbasım. Kültür Bakanlığı yayınları: 1205, klâsik eserler dizisi: 11. Ankara, 1990.
- Müller, F. W. K. *Uigurica I*. Berlin, 1908.
- _____. *Uigurica II*. Berlin, 1911.
- _____. *Uigurica III*. Berlin, 1922.

- Poppe, N.N. *Mongolskiy Slovar Mukaddimat al-Adab*. 3 cilt. İzdatelstvo Akademiy Nauk. Moskova-Leningrad, 1938.
- Radloff, Wilhelm. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. 4 cilt. St.Petersburg, 1893-1911.
- Räsänen, Martti. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki, 1969.
- Röhborn, Klaus. *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*. C. 1. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1979.
- Şen, Mesut. “Zahîrüddîn Muhammed Bâbur. Bâburname: Giriş, Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri), Açıklamalı Dizin.” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.
- _____. “Almak Fiili Üzerine.” 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*. TDK yayınları: 678. Ankara, 1999, 1071-1091.
- Tekin, Şinasi, haz. *Uygurca Metinler II Maytrısimit: Burkancıkların Mehdîsi, Meitreyâ ile Buluşma, Uygurca İptidâi Bir Dram*. Erzurum Atatürk Üniversitesi yayınları: 263. Ankara, 1976.
- Tekin, Talât, haz. *Orhon Yazıtları*. TDK yayınları: 540. Ankara, 1988.
- _____. *Orhon Türkçesi Grameri*. Yayımlayan Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları dizisi: 9. Ankara, 2000.
- _____. *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara, 2004.
- Türk Dil Kurumu. *13. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*. 8 cilt. TDK yayınları: 212. Ankara, 1963-77
- Yüce, Nuri, haz. *Zamahşarî el-Hârizmî. Mukaddimetü'l-edeb Hârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuster Nüshası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. TDK yayınları: 535. Ankara, 1988.
- Yücel, Bilâl. *Bâbür Dîvânı: Gramer, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Atatürk Kültür Merkezi yayını: 81, hükümdar dîvânlar dizisi: 1. Ankara, 1995.